

ERKEN DÖNEM HADİS EDEBİYATINDA SÜNEN TÜRÜ ESERLER VE SÜNEN İSTİLÂHININ PROBLEMLERİ

SUNAN TYPE LITERATURES IN EARLY HADİTH LITERATURE AND PROBLEMS OF SUNAN CONCEPT

Dr. Bilge KILIÇ

MEB, ORCID NO: 0000-0001-9569-6570

ÖZET

Makalemiz, erken dönem Hadis Edebiyatı'nda *Sünen* türü eserleri ve Hadis Usûlü eserlerinde yer alan *Sünen* kavramının problemlerini konu almaktadır. Hadis tarihinde *Sünen* adıyla pek çok eser telif edilmiştir. Telif edilen bu eserlerin bazıları *Câmi'*, *Musannef*, *Sahîh* isimleriyle de kaynaklarda zikredilmiştir. Bu itibarla bazı hadis kaynaklarının *Sünen* olarak isimlendirilmesinde bir problem söz konusudur. Hadis literatüründe bir türün adı olan *Sünen* sözcüğü tarihi süreçte ıstılâhi bir anlam kazanmıştır. Mütakaddimun ve müteahhirun dönemi Hadis Usûlü eserlerinde *Sünen* sözcüğü ağırlıklı olarak hem Hz. Peygamber'in Sünneti/örnekliliği hem de bazı hadis eserlerinin ismi olarak kullanılmıştır. *Sünen* sözcüğü bu süreçte bir Hadis Usûlü ıstılâhi olarak tanımlanmamıştır. *Sünen* sözcüğünün kavramsallaşması oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiş ve çağdaş dönemde pek çok *Sünen* tanımı yapılmıştır. Ancak yapılan *Sünen* tanımı ile adı *Sünen* olan eserlerin muhtevaları örtüşmemektedir. Bu tanımlar arasında Kettânî'nin (ö. 1345/1927) *er-Risâletü'l-müstatrefe* adlı eserinde yaptığı tanım kabul görmüş ve daha sonraki kaynaklarda nakledilmiştir. Kettânî yapmış olduğu tanım için eserinde herhangi bir referansa yer vermemiştir. Bu sorun nedeniyle Kettânî'nin tanımı bazı müellifler tarafından tartışılmıştır. Makalemiz, *Sünen* kavramı etrafında ortaya çıkan bu sorunları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hadis Edebiyatı, Sunen, Câmi', Musannef, Sahîh.*

ABSTRACT

Our article deals with Sunan type works in early Hadith Literature and the concept of Sunan problems in the works of Hadith Methodology. In the history of hadith, many works have been classified under the name of Sunan. Some of these classified works are also mentioned in the sources as Jami', Musannaf, Sahîh. In this respect, there is a problem in naming some hadith sources as Sunan. The word Sunan, which is the name of a genre in the hadith literature, has gained a conceptual meaning in the historical process. In the Hadith Methodology works of the Mutaqaddimin (Former Scholars) and Mutaakhhirin (Following Scholars) period, the word Sunan was mainly used both as the Sunnah of the Prophet and the name of some Hadith works. The conceptualization of the word Sunan took place quite late and many definitions of Sunan were made in the contemporary period. However, the definition of Sunan and the contents of the works whose name is Sunan do not match. Among these definitions, the definition of Kettânî (d. 1345/1927) in his work *er-Risâletü'l-müstatrefe* was accepted and transferred in later sources. Kettânî did not include any reference in his work for his definition. Because of this problem, the definition of Kettânî has been discussed by some authors. Our article deals with these problems arising from the concept of Sunan.

Keywords: Hadith Literature, Sunan, Jami', Musannaf, Sahih.

Giriş

Çalışma konumuz esas itibariyle/özünde kavram ile ilgili olduğundan öncelikle “sözcük”, “kavram” ve “ıstılâh/terim” ifadelerinden ne anlaşılması gerektiği üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bir sözcüğü, nesnel kümesinin nicelliksel olarak tümünü kapsayacak şekilde kullandığımızda sözcüğün “*kaplam*”ı kastetmiş oluruz. Sözcüğü aynı nesnel kümesinin ortak hususiyetlerini belirtecek tarzda konu ettiğimizde ise sözcüğün “*içlem*”inden söz etmiş oluruz. Bu sebeple bir sözcüğün “*kaplam*”ına giren nesnelere tefrik etmemize ve bu nesnelere ortak özelliklerini belirlememize olanak sağlayan şey “*içlem*”dir ki, kavram denildiğinde temelde kastedilen şey “*kaplam*”dan ziyade “*içlem*”dir. “*Kaplam*” açısından ise belirli bir nesnel kümesinin ortak ismi olan her sözcük aynı zamanda bir “*kavram*” demektir. Ancak “*sözcük*” ve “*kavram*” aynı şey demek de değildir. “*Sözcük*”, “*kavram*”ın ismiyken “*kavram*” ise “*sözcük*”ün anlamıdır, yani “*içlem*”idir. (Özlem, 2019: 20) Kavramın Latincedeki karşılığı “*conceptio*” iken, günümüz Batı dillerinde ise “*concep*”tir. Bu kökten türeyen ve kavramlaştırma anlamına gelen “*conception*” kelimesi aynı zamanda dölleme, hamileliğin başlaması anlamlarına da gelmektedir. (Tiryaki, vd. 2016: IX)

Kavramlar olmaksızın yeni bir düşünceye hayat vermek olası değildir. Nitekim kavramlarla düşünür, kavramlarla ifade eder ve kavramlarla dili yaşanılır kılırız. Kavramın dille ifade edilmesine “*terim*” denir. “*Terim*” sadece bir adlandırma olmakla beraber durağan bir şeydir. “*Kavram*” ise bilginin arttıkça sürekli yenilen bir haznedir. Terimin Arapça’daki karşılığı “*ıstılâh*”dır. (Özlem, 2019: 20; Tiryaki, vd. 2016: IX, 3) Belli bir ilme özgü olmak üzere ilim ehlinin bir sözcüğü sözlük anlamından farklı bir şekilde kullanmasına “*ıstılâh*” denir. İstılâh için her ilmin kendine has dili olduğunu söylemek de mümkündür. İstılâhlar bilinmeden ilmin anlam ve muhteva dünyasına nüfuz edilemez. (Tehânevî, 1996: 212; Cürcanî, ts.: 44-45; Yücel, 1996: 19) Bu durum bir ıstılâhlar ilmi denilebilecek kadar ıstılâh zenginliğine sahip *Hadis* ilmi için çok daha önem arz etmektedir. İstılâhlar yanlış anlaşılabilir veya doğru tanımlanmamışsa bu ıstılâhları kullanan ilim dalının sağlıklı sonuçlar üretmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Sözünü etmeye çalıştığımız bu hususu makalemizde *Hadis* ilminde yaygın olarak kullanılan *Sünen* kavramı üzerinden göstermeye ve bu konudaki sorunlara işaret etmeye çalışacağız.

Erken dönem *Hadis Edebiyatı*’nda ortaya çıkan *Sünen* türü eserlere geçmeden önce konumuzla yakından ilgili olan *Hadis Edebiyatı*’nın teşekkülüne dair kısaca bilgi vermek istiyoruz. Henüz Hz. Peygamber hayatta iken hem sözlü hem de yazılı olarak muhafaza edilen *Hadisler* büyük ölçüde ilk dört asırda bir araya getirilerek ilk *Hadis Edebiyatı* örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede hadisler ilk olarak bazı sahâbiler tarafından *Sahîfe* adı verilen küçük çaplı kitaplarda derlenmiştir. (Zehrani, 1996/1417: 78-80) Amr b. el-Âs’ın (ö. 65/684-85) Hz. Peygamber’in bilgisi dâhilinde kendisinden duyduğu sözlerini topladığı *es-Sahîfetu’s-sâdika*’sı, (İbn Sad, 2001/1421: 5/83.) Semûre b. Cündeb’in (ö. 60/680) oğlu Süleyman b. Semûre’ye miras kalan *Nüşhası*, (el-Askalani, 1414/1993: 4/198) Sa’d b. Ubâde’nin (ö. 14/635 [?]) Hz. Peygamber’den işitip bir araya getirdiği *Sahîfe*’si, Abdullah b. Mes’ud’un (ö. 32/652-53) oğluna intikal eden *Sahîfe*’si, kaynaklarda sahâbeye ait oldukları belirtilen *Hadis Edebiyatı*’nın ilk örnekleridir. (Gnş. bkz. Hamidullah, ts.: 47-79) Hz. Peygamberden duyup öğrendikleri hadisleri yazılı metinler halinde bir araya getiren bu sahâbilerin sahîfeleri *Hadis Edebiyatı*’nın ilk örneklerini oluşturmuştur. Sahâbe neslinin başlattığı bu gelenek daha da gelişerek devam etmiş ve hem müstakil hem de muhtelif konularda eserler telif edilmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687-88), Abîde es-Selmânî (ö. 72/691), Ebü’l-Âliye (ö. 90/709), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Mücahid (ö. 103/721), eş-Şa’bî (ö. 104/722) ve muasırları gibi pek çok âlimin *Ferâiz*, *Talâk*, *Sadakat*, *Tefsîr*, *Siyer/Megâzî* isimli münferit konulu eserlerini bu itibarla ifade edebiliriz. (Aydın, 2011: 205.) *Hadis Edebiyatı*’nın bu erken örneklerinden sonra *Sünen* ismiyle yad edilen ve muhtelif meseleleri içeren eserler de yazılmış ve yaygınlaşmıştır.

1. ERKEN DÖNEM HADİS EDEBİYATINDA SÜNEN TÜRÜ ESERLER

Bu başlık altında öncelikle *Sünen* türü eserlerin ilk örneklerinden bahsedeceğiz. Böylece erken dönemde telif edilen eser ve isimlerinin bir fotoğrafını çıkarmaya/tespite çalışacağız. Bu fotoğraf üzerinden ise *Sünen* isimli eserlerin *Câmi'*, *Müsned*, *Musannef*, *Sahîh* olarak isimlendirilme problemine işaret edeceğiz.

1.1. Sünen Türü Eserlerin İlk Örnekleri

Hadis tasniflerinin yoğunlaşmaya başladığı hicri ikinci asırda *Sünen* ismiyle çok sayıda eser telif edilmiştir. Mekhûl b. Ebî Müslim (ö. 112/730) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (Kehhâle, ts.: 12/319) Abdilazîz b. Cüreyc (ö. 150/767) *Kitâbu's-sünen* (en-Nedîm, ts.: 282.), Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768) *Kitâbu's-sünen*, (Çelebi, ts.: 2/1008) Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) *Kitâbu's-sünen fi'l-hadis*, (Babanzade, 1951: 1/387) Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774) *es-Sünen fi'l-fikh*, (Ziriklî, 2002: 3/320; en-Nedîm, ts.: 284.) İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776) *Kitâbu's-sünen*, (en-Nedîm, ts.: 281) Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799) *Kitâbu's-sünen fi'l-hadis*, (İsmail Paşa, 1951: 2/510.) el-Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801) *Kitâbu's-sünen*, (Sandıkçı, 1991: 302.) el-Velîd b. Müslim (ö. 195/810) *es-Sünen-fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 284.) Muhammed b. Fudayl (ö. 195/811) *Kitâbu's-sünen*, (Sandıkçı, 1991: 203.) Vekî' b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/812) *Kitâbu's-sünen* (en-Nedîm, ts.: 283) adlı eserlerini bu kapsamda zikredebiliriz.

Hicri üçüncü asırda *Sünen* isimli eserlerin telifi artarak devam etmiştir. Musa b. Tarık (ö.203/818) *Kitâbu's-sünen*, (Kehhâle, ts.:13/40) Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) *es-Sünen*,(Kettânî, 1414/1993: 32.) Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf (ö. 204/819-20) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 284) Ravh b. Ubâde (ö. 205/820) *Kitâbu's-sünen*, (en-Nedîm, ts.: 283) Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 284) Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841) *es-Sünen fi'l-fikh*, (Kettânî, 1414/1993: 35) Saîd b. Mansûr (ö. 227/842) *es-Sünen*, (Kettânî, 1414/1993: 34) İbn. Ebî Şeybe (ö. 235/849) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 285) İbn Râhûye (ö. 238/853) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 286) Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 239/853) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 285) Sehl b. Ebî Sehl Zencele (ö. 240/854) *es-Sünen*, (Kettânî, 1414/1993: 35-36) Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî (ö. 255/869) *es-Sünen*,(Kettânî, 1414/1993: 32) Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 286) Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (ö. 268/882) *Kitâbu's-sünen*, (Sandıkçı, 1991: 329) Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Esrem (ö. 261/874-75 [?]) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, (Kettânî, 1414/1993: 35; en-Nedîm, ts.: 285) İbn Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887) *es-Sünen*, (Kettânî, 1414/1993: 12) Ahmed b. Muhammed b. Haccac el-Mervezî (ö. 275/888) *Kitâbu's-sünen bi şevahi'l-hadis*, (Sandıkçı, 1991: 270) Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889) *es-Sünen*,(Kettânî, 1414/1993:11) Ebû İshâk İsmâil b. İshâk el-Ezdî (ö. 282/896) *Kitâbu's-sünen*, (Kettânî, 1414/1993: 37) Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr (ö. 292/905) *Kitâbu's-sünen*, (Uğur, 1996: 290.) Ebû Müslim İbrâhîm b. Abdillâh b. Müslim el-Keccî (ö. 292/904) *Kitâbu's-sünen*, (Kettânî, 1414/1993: 34) Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî'nin (ö. 297/909-10) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh* (Sandıkçı, 1991: 221) adlı eserleri bu asırda telif edilen *Sünen* kitaplarındandır.

Sünen türü kitapların telifine hicri üçüncü asırdan sonra da devam edilmiştir. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (ö. 301/913) *Kitâbu's-sünen*, (en-Nedîm, ts.: 287) Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915) *es-Sünen*, (Kettânî, 1414/193:11) Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (ö. 311/923) *Kitâbu's-sünen*, Ebû Bekr Abdillâh b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929) *Kitâbu's-sünen*, (Uğur, 1996: 291) Muhammed el-Mehâmîlî ed-Dabbî (ö. 330/942) *Kitâbu's-sünen fi'l-fikh*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahled (ö. 331/943) *Kitâbus-sünen fi'l-fikh*, (en-Nedîm, ts.: 288) Ebû Bekr Ahmed b. Süleymân b. Hasen el-Bağdâdî (ö. 348/960) *Kitâbu's-sünen*, (Kettânî, 1414/1993, 36) İbnü's-Seken (ö. 353/964) *Kitâbu's-sünen*, Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) *Kitâbu's-sünen*, (Uğur, 1996: 291) ed-Dârekutnî (ö. 385/995) *es-Sünen*, İbn. Habîb en-Nîsâbü'rî (ö. 406/1016) *Kitâbu's-sünen* ve el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-*

Sünen's-*suğrâ*, *es-Sünenü'l-kubrâ* (Kettânî, 1414/1993: 33; Uğur, 1996: 292) adlı eserlerini bu çerçevede zikredebiliriz.

Saîd b. Mansûr, Dârimî, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Nesâî, Dârekutnî ve Beyhakî gibi müellifler tarafından kaleme alınan *Sünen* kitapları mezkûr *Sünen* kitaplarına nispetle daha çok meşhur olmuştur.

1.2. Sünen Türü Eserlerin Câmî', Müsned, Musannef, Sahîh olarak İsimlendirilmesi Problemi

Sünen olarak isimlendirilen bazı eserler kaynaklarda *Câmî'*, *Müsned*, *Musannef*, *Sahîh* isimleriyle de tesmiye edilmiş ve söz konusu kavramların isim-müsemma ilişkisine dair sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ayrıca *Sünen* adlı eserlerin isimlendirilmelerinde de problemlere yol açmıştır. Örneğin; Ebû Dâvûd'un eseri *es-Sünen* olarak meşhur olmakla beraber ayrıca *el-Musannef*, (Kurtubi, 1427/2006: 6/206; Kettânî, 1994: 31) *el-Müsned* (en-Nevevî, ts.: 2/226) isimleri ile de kaynaklarda müellife nispet edilmiştir. (Geniş bkz. İmamoğlu, 2000: 82-84) İbn Ebû Zeyd'in (ö. 386/996) *es-Sünen*'i *el-Câmî' fi's-sünen ve'l-âdâb ve'l-mağazi ve't-tarih* olarak zikredilmiştir. (Kettânî, Hadis Literatürü, 1994: 30) Dârimî'ye *Sünen* ismiyle nispet edilen eseri (Kettânî, 1414/1993: 26) *el-Musannef*, *el-Câmî'u's-sahîh*, (Bağcı, 2018: 254) *el-Müsned*, (İbnü's-Salâh, ts.: 38; Tüci, 1981: 126; Vadiâşi, 1981/1401: 201) *es-Sahîh*, (Süyûtî, 1415: 1/189-190) *el-Müsnedü'l-câmî'* (Brockelmann, ts.: 3/199-200; Aydın, 2008: 7) ve *el-Câmî'* (Zirikli, 2002: 4/95.) gibi isimlerle de zikredilmiştir. Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'i *Musannef* diye de ifade edilmiştir. (Yardım, 2017: 90) *Câmî'*, *Müsned*, *Musannef*, *Sahîh* sözcüklerinin mezkûr *Sünen* isimli eserler için kullanılmaları henüz net bir kavramsallaşmanın olmadığını göstermektedir. Çünkü bu kavramlar ayırt edilmeksizin birbiri yerine kullanılmıştır. Bu durum bir ilim dalı özellikle de onun usûlü açısından son derece önemli bir sorundur. Çünkü daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi kavramlar bir bilim dalının gelişmesindeki en önemli faktördür.

Bu eserlerin yanı sıra Tirmizî'nin eserinin ismi konusunda da kaynaklarda farklı isimler nakledilmiştir. İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) eseri "*Kitâbu's-sünen*" olarak (İbn Atıyye 1983: 70) ifade ederken, İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) *el-Câmî'u'l-muhtasar mine's-süneni an Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve ma'rifeti's-sahîhi ve'l-mâ'luli ve ma aleyhi'l-amel* olarak zikretmektedir. (İbn Hayr, 2009: 156; el-İsferayini, 1435/2014: 81 (dipnot)) Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014), Ebû Bekr el-Berkânî (ö. 425/1034) "*el-Câmî'u's-sahîh*", el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) "*es-Sahîh*," Zehebî (ö. 748/1348), (Ebû Gudde, 1414/1993: 54; Tirmizî, 1432/2011: 61-62) İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) (İbnü's-Salâh, ts.: 37) Irâkî (ö. 806/1404), (Irâkî, 1423/2002: 1/152) İbn Hacer (ö. 852/1149), (el-Askalani, ts.: 348.) Süyûtî (ö. 911/1505) "*el-Câmî'*" olarak Tirmizî'ye nispet etmektedirler. (Süyûtî, 1415: 1/194, 232, 255, 275) İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) *el-Kâmil*'in sahibi) "*el-Câmî'u'l-kebîr*," (Tirmizî, 1432/2011: 61) el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) *el-Câmî'u'l-usûl*'ün sahibi), el-İdrisi, es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Gancâr (*Tarihu Buhâra*'nın sahibi), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Nukta (ö. 629/1231), İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334), İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) "*el-Câmî'*" ismiyle belirtmişlerdir. (Tirmizî, 1432/2011: 61) Ebû'l-Kâsım el-İsârdî ise "*el-Câmî'u'l-müsned*" olarak nakletmiştir. (Ebû Gudde, 1414/1993: 55; Tirmizî, 1432/2011: 61) Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) "*el-Câmî'u's-sahîh*" olarak ifade etmiş, esere Tirmizî'ye nispetle "*Câmî'u't-Tirmizî*" denildiğini ayrıca "*es-Sünen*" ismiyle de isimlendirildiğini birinci ismin daha meşhur olduğunu belirtmektedir. (Çelebi, ts.: 1/559) Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) eseri "*el-Câmî'u's-sahîh*", (Dihlevî, ts.: 83) Kettânî ise "*el-Câmî'*" şeklinde nakletmektedir. Ayrıca Kettânî eserin "*es-Sünen*" ve "*el-Câmî'u'l-kebîr*" olarak da adlandırıldığını, bazılarının iki farklı eser sandıklarını ancak bunun doğru olmadığını söylemektedir. (Kettânî, 1414/1993: 11)

Nesâî'nin *Sünen* olarak maruf olan eseri de farklı isim ve türlerle ilişkilendirilmiştir. el-Vellevî'nin *Şerhu Süneni'n-Nesâî* adlı eserinin mukaddimesinde eserin ismi ve türü hususunda şu bilgiler yer almaktadır: "Bu dönemdeki müelliflerin âdeti olduğu üzere Nesâî'nin kitabının ismi Nesâî'den nakledilmemiştir. Nesâî'nin kitabı "*es-Sünen*" ismi ile meşhur olmuştur. *Sünen* muhaddislerin âdetinde imân, tahâret, namaz, zekât gibi

fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş kitaplardır. Nesâî'nin kitabına “*es-Sünenü'l-kübrâ*” ve “*es-Sünenü's-suğra*” ayrıca “*es-Sünenü'l-kübrâ*”ya “*Musannefu'l-imamı Nesâî*” denilmiştir. “*Musannef*” ismini eserin sınıflandırılmış/bölgümlere ayrılmış olması özelliğinden dolayı almıştır. Her iki isim de “*Kitâbu Nesâî kebîr*”e uygundur. Fakat “*es-Sünenü'l-kübrâ*” istilâhî açıdan *Câmi'* ismine daha meyillidir. *Câmi'* muhaddislerin istilâhında hadisın bütün nev'îlerini toplayan kitaplara denir. *Câmi'* tarifi “*es-Sünenü'l-kübrâ*” için uygun olmakla beraber “*es-Sünenü's-suğra*” için uygun değildir. “*es-Sünenü'l-kübrâ*”, “*Divanu'n-Nesâî*” olarak, “*es-Sünenü's-suğra*” ise “*el-Müctebâ*” (“*el-Müctenâ*”) şeklinde de tesmiye edilmiştir. (Bkz. el-Vellevî, 1416/1996: 1/66)

Sünen türü eserlerin aynı zamanda Sahîh olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği de tartışılmıştır. Burada kısaca bu hususa da konumuz bağlamında değinmek istiyoruz. *Sünen* türü eserlerin Sahîh olarak isimlendirilmelerinin doğru olmadığı pek çok muhaddis tarafından ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh, Nevevî ve Irâkî gibi muhaddisler bu konuda görüş beyan etmişlerdir. İbnü's-Salâh, Hâkim'in Tirmizî'nin kitabını *el-Câmi'u's-sahîh* olarak isimlendirerek Sahîh hadisleri kapsadığını ima ettiğini belirtmiş fakat bu durumu tesâhül olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra İbnü's-Salâh, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hem Tirmizî'nin hem de Nesâî'nin kitabı için Sahîh lafzını kullanmasını ayrıca Ebû Tâhir es-Silefî'nin *Kütüb-i Hamse*'yi zikrettikten sonra “*Doğu ve Batı'nın âlimleri bu eserlerin sıhhati hususunda ittifak etmişlerdir*” ifadesini de bir tesâhül olarak görmüştür. (İbn Cema, 1986: 36-37; Sehâvi, 1426: 153, 154; Ensârî, 1422/2002: 160) Çünkü İbnü's-Salâh'a göre müellifler kitaplarında bizzat Zayıf, Münker ve benzeri hadislerin bulunduğunu açıkça söylemişlerdir. Nitekim Ebû Dâvûd kitabındaki hadisleri açıkça Sahîh ve diğerleri şeklinde ayırmıştır. Tirmizî de hadislerin Sahîh ve Hasen olarak birbirinden ayrı olduğunu belirtmiştir. (İbnü's-Salâh, ts.: 40) Irâkî de İbnü's-Salâh gibi *Sünen* kitaplarına Sahîh isminin kullanılmasını tesâhül olarak görmüştür. Irâkî, Ebû Tâhir es-Silefî'nin sözünü, Hâkim'in Tirmizî'nin eserini *el-Câmi'u's-sahîh* olarak isimlendirmesini, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Tirmizî ve Nesâî'nin eserleri için Sahîh lafzını kullanmasını uygun bulmamıştır. (Irâkî, 1423/2002: 1/168-168) Nevevî de *Sünenlerde* Sahîh, Hasen, Zayıf ve hatta Münker hadislerin bulunduğunu belirtmiştir. (Leknevi, 1384/1964: 67)

Aktarmış olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere *Sünen* türü eserlerin hem isimlendirilmelerine hem de ihtiva ettikleri rivayetlerin sıhhat durumlarına ilişkin sorunlar bulunmaktadır. Bu ihtilaflı ve birbirleriyle çelişen hususlar daha önce belirttiğimiz üzere usûl ve kavram açısından ciddi sorunlara neden olmaktadır. Aşağıda bu sorunların Hadis Usûlü eserlerine nasıl yansıdığını göstermeye çalışacağız.

2. HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE SÛNEN İSTİLÂHI

Bu başlıkta *Sünen* kavramının Hadis Usûlü eserlerinde nasıl tanımlandığına dair bilgileri ele almaya çalışacağız. Bu amaçla Hadis Usûlü eserlerini mütekaddimun, müteahhirun ve çağdaş dönemler olmak üzere üç alt başlıkta inceleyeceğiz. Çağdaş dönem başlığı altında Hadis Usûlü eserlerine ek olarak *Sünen* istilâhına ilişkin bilgilerin aktarıldığı muhtelif kaynaklara da başvuracağız. Mütekaddimûn dönemini Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) *Sahîh*'inin mukaddimesiyle başlatıp el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* eseriyle sonlandırırken, Müteahhirûn dönemini ise Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ* eseri ile başlatıp, Süyûtî'nin *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadis* eseriyle de bitireceğiz. Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *Tavzihü'l-efkâr li-meani Tenkihi'l-enzar* adlı eserini de çağdaş dönem için başlangıç olarak belirledik.

2.1. Mütekaddimun Dönemi

Müslim b. el-Haccâc'ın Mukaddimesinde *Sünen* kavramına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. (*Sünen* lafzının geçtiği yerler için bkz. Müslim b. el-Haccac, 1412/1991: 3, 33) Ebû Dâvûd'un *Risâletü Ebî Davud ila ehli Mekke* adlı eserinde geçen *Sünen* sözcüğü eser ismi olarak kullanılmış ancak kavramsal bir tanım

yapılmamıştır. (Ebû Dâvûd, ts.: 24, 26, 27, 29, 30, 31, 33.) Tirmizî'nin *Kitâbu'l-ilel'*inde¹ ise *Sünen* lafzına yer verilmemiştir. (Tirmizî, 1996: 6/227-257.) er-Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* adlı eserinde *Sünen* sözcüğü tanımlanmamıştır. (*Sünen* lafzının geçtiği yerler için bkz. Râmhürmüzî, 1404/1984: 217, 218, 219, 220, 227) el-Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs'*inde *Sünen* sözcüğü eser ismi ve *Hz. Peygamber'*in örnekliliği/Sünneti anlamında konu edilmiştir. Diğer eserlerde olduğu gibi burada da istilâhi bir kullanım görülmemektedir. (el-Hâkim en-Nisâbûrî, 1424/2003: 106, 108, 109, 203, 282, 316, 317, 382) el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyidü'l-ilm*, (el-Bağdâdî, 1974: 49, 50, 58, 104, 106, 107) *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sami* (el-Bağdâdî, 1403/1983: 1/79, 111, 112, 142, 2/8, 55, 92, 110, 121, 159, 184, 185, 190, 284, 286, 287, 290, 303) ve *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (el-Bağdâdî, 1357: 3, 5, 12, 40, 49, 64, 134, 279.) adlı eserlerinde *Sünen* sözcüğü birçok yerde geçmektedir ancak herhangi bir tanım yapılmamıştır. Bu noktada el-Hatîb el-Bağdâdî'nin adı geçen eserlerinde *Sünen* ile ilgili naklettiği birkaç rivayete yer vermek istiyoruz. *Takyidü'l-ilm*'de nakledilen bir rivayete göre Ömer b. Hattâb (ö. 73/693) Hz. Peygamber'in dinî örnekliliği/Sünnetine dair bilgileri yazdırarak koruma altına almak için sahâbe ile istişare etmiştir. Sahâbe bu fikri beğenip yazılmasını onaylamasına rağmen kendisi bir ay kadar konuyu istihare etmiş ve sonunda yazdırmaktan vazgeçmiştir. Buna gerekçe olarak da daha önce yaşamış bir kavmin kitaplar yazdığını, o kitaplarla ilgilenip Allah'ın kitabının ihmal ettiklerini belirtmiş ve “Allah'ın kitabının hiçbir şeyle gölgelenmesine izin vermeyeceğim” diyerek yemin etmiştir. (el-Bağdâdî, 1974: 49)

Aktarmış olduğumuz bu rivayetten hareketle daha sonraki kaynaklarda sıklıkla geçen *Sünen* sözcüğü ile ilgili bir çıkarım yapmak istiyoruz. Hz. Ömer'in sözünde geçen *Sünen* Hz. Peygamber'in örnekliliği anlamındadır. Bu örneklilikte hem amel hem de söz vardır. Geleneğimizde bunların tamamını kapsayan bir kavram olarak Sünnet sözcüğünün kullanıldığı malumdur. Tür olarak farklı olmalarına rağmen birçok hadis kaynağına *Sünen* denilmesi de işte bu anlamı nedeniyle yani tüm hadis kaynakları sonuçta Hz. Peygamber'in örnekliliğini/Sünnetini nakletmektedir. Ancak bu durum kaynaklarımızda geçtiği haliyle bir kavram kargaşasına neden olmaktadır. Çünkü yaptığımız çıkarımda *Sünen* bir eser adı değil gelenekteki *Sünnet* kavramının bir karşılığıdır. Bu anlamıyla *Sünen* ile bir hadis eserinin ve türünün adı olan *Sünen* arasında oldukça önemli bir fark vardır. Bu fark dikkate alınmadığında kavramsal bir kargaşaya düşmek kaçınılmaz olmaktadır. Biz bu çalışmamızda bu farkın belirgin hale gelmesine çalışacağız. Şayet Hz. Ömer niyetinden vazgeçmemiş olsa ve bir eser halinde Hz. Peygamber'in Sünneti toplansa idi kim bilir adı ne olacaktı? Yazılan bir eserin adı olarak *Sünen* ile bir eserin muhtevassından hareketle verilen *Sünen* adı bir usûl ilkesi olarak mutlaka birbirinden ayrıştırılmalıdır.

Takyidü'l-ilm'de *Sünen* ile ilgili bir diğer rivayet de şu şekildedir: Salih b. Keysan (ö. 140/157), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ile aralarında geçen şu konuşmayı nakleder: “Ben ve Zührî, talebu'l-hadîs için bir araya geldik ve *Sünen*'i yazalım dedik. Hz. Peygamber'den gelenleri yazdık. Ardından Zührî: Sahâbeden gelenleri de yazalım, nitekim o da Sünnet'tendir, dedi. Ben, değildir, dedim. O, yazdı ben yazmadım. O kazandı, ben kaybettim.” Bu rivayete göre Zührî için *Sünen* Hz. Peygamber'in ve sahâbenin Sünnetidir. Kaynaklarımızda Merfû ve Mevkûf olarak ifade edilmektedir. (el-Bağdâdî, 1974: 106-107)

el-Hatîb el-Bağdâdî *el-Câmi'*de *Süneni* tasnîf eden muhaddislerde bulunması gereken özellikleri şu şekilde ifade etmiştir: “*Süneni ahkâma ve fikhî konulara göre tasnîf etmeyi tercih edenler, hadislerin bütün nev'ilerine ilgili olduğu yerde müstakil olarak yer vermeliler. Kitâbu'l-cihâd ile ilgili hadisleri sıyâm ile ilgili olanlardan ayırmalıdır. Hac, namaz, tahâret, zekât, ibadet, diğer ibadet ve muâmelât gibi mevzularda da böyle yapmalıdır. Nev'ilerin tümüne ayrı ayrı kitâb, alt başlıklar ve bâblar açmalıdır. Bu bâblarda Müsned, Mürsel, Mevkûf ve Meşhur rivayetlerle fukahânın görüş ve ictihâdlarına sırasıyla yer vermeliler. İlgili bâbta Sahîh-Müsned hadis mevcut değilse Mevkûf ve Mürsel ile iktisar etmelidir.*” (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1403/1983: 2/284) el-Hatîb el-Bağdâdî'nin muhaddisin özelliği olarak zikrettiği kriterleri *Sünen* türü

¹Burada konu ettiğimiz *Kitâbu'l-ilel* ile Tirmizî'nin *el-Câmi'ü'l-kebir*'inin sonunda yer alan bölümü kastetmekteyiz.

eserlerin özellikleri olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak belirtmeliyiz ki bu özelliklerin tamamı erken dönem hadis eserlerinde her zaman görülmeyebilmektedir.

el-Kifâye'de nakledilen bir rivayette en-Nevfelî, şöyle demiştir: “İmam Ahmed’in şöyle dediğini duydum: Rasûlullah’dan (s.a.v.) helâl, haram, *sünen* ve ahkâm konusunda bir hadis rivâyet edersek, isnadlarda sıkı davranırız.” (el-Bağdâdî, 1357: 134.) Bu rivayetten hareketle *Sünen* sözcüğünün helal, haram ve ahkâm dışında farklı bir karşılığa sahip olduğunu çıkarabiliriz.

Özetle ifade edecek olursak, başvurduğumuz erken dönem hadis kaynaklarında bir Hadis Usûlü ıstılâhı olarak *Sünen* sözcüğünün tanımlanmamış olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum bize, erken dönem muhaddislerin zihninde günümüzde anlaşıldığı anlamda bir *Sünen* kavramının olmadığını göstermektedir.

2.2. Müteahhirun Dönemi

Kâdî İyâz’ın *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyidi’s-semâ’* adlı eserinde usûl kavramı olarak *Sünen* tanımı yapılmamıştır. (*Sünen* lafzının geçtiği yerler için bkz. Kâdî İyâz, 1389/1970: 6, 7, 8) İbnü’s-Salâh’ın *Ulümü’l-hadis* adlı eserinde ise *Sünen* sözcüğüne eser ismi ve Hz. Peygamber’in Sünneti anlamlarıyla yer verilmiş ancak burada da diğer eserlerde olduğu gibi bir *Sünen* tanımı yapılmamıştır. (İbnü’s-Salâh, ts.: 23, 26, 36, 37, 48, 156, 224, 251, 255) Sonuç olarak İbnü’s-Salâh’ın eserinde sonraki dönemlerde yapılan kavramlaştırmaya temel teşkil edebilecek bir bilgi mevcut değildir. (İbnü’s-Salâh, ts.: 23, 26, 36, 37, 224, 251)

en-Nevevî’nin *et-Takrib ve’t-teysir*’inde *Sünen* sözcüğü eser ismi olarak geçmektedir. Nevevî; Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme, Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî gibi müelliflerin eserlerini güvenilir *Sünen* türü eserler olarak ifade etmiştir. (en-Nevevî, 1405/1985: 26, 30, 59, 82) Ancak belirtmeliyiz ki Nevevî’nin ifade ettiği İbn Huzeyme ve Hâkim’in eserleri günümüz Hadis Usûlü eserlerinde *Sünen* türü eserler arasında zikredilmemektedir. (*Sünen* türü eserler için bkz. Bağcı, 2018: 246-259; Koçyiğit, 2015: 284, 285; Keleş, 2017: 116-117)

İbn Kesîr’in *İhtisâru ulûmi’l-hadis* adlı eserinde *Sünen* sözcüğü eser ismi olarak kullanılmıştır. Örneğin; İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Nesâî, Beyhakî, Tahâvî gibi müelliflerin eserleri. (İbn Kesîr, 1434/2013: 31, 110, 104, 130, 140, 362) Bu eserlerin yanı sıra İbn Cüreyc’in *es-Sünen*’i, İbn İshâk’ın *Siyer*’inin dışında *es-Sünen*’i, Ebû Kurra Musa b. Târik’in *es-Sünen*’i, Abdürrezâk b. Hemmâm’ın *Musannef*’i de *Sünen*’e dair tasnif edilmiş eserler olarak sayılmıştır. (İbn Kesîr, 1434/2013: 102) Ayrıca İbn Kesîr âlimlerden birçoğunun “*Câmi*” kitaplarını “*es-Sünen ve’l-âsar*” şeklinde isimlendirdiklerini nakletmektedir. Bu kapsamda Tahâvî’nin *es-Sünen ve’l-âsar*’ı ve Beyhakî gibi müelliflerin kitaplarını örnek vermektedir. (İbn Kesîr, 1434/2013: 130) Söz konusu ifadelerden hareketle birçok âlimin “*Câmi*” kitaplarını “*Sünen*” olarak isimlendirdiklerini ve bu eserlerin muhtevalarının âsârdan yani sahâbe ve tâbiîn kavillerinden hâli olmadığını söyleyebiliriz.

Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) *en-Nüket ala Mukaddimeti İbni’s-Salâh* adlı eserinde *Sünen* sözcüğü genel olarak eser ismi ve Hz. Peygamber’in Sünneti anlamlarıyla kullanılmıştır. Diğer eserlerde olduğu gibi burada da *Sünen* tanımı yapılmamıştır. (Bkz. ez-Zerkeşî, 1419/1998: 1/ 20, 182, 184, 186, 191, 227, 253, 259, 273, 274, 297, 325, 336, 339, 340, 343, 360, 379, 380, 384, 388, 418, 448, 462, 493, 2/24, 49, 160, 171, 181, 192, 193, 194, 201, 244, 302, 317, 323, 353, 376, 466, 509, 514, 515, 632)

İrâkî’nin *et-Takyid ve’l-izah* eserinde de *Sünen* sözcüğü genellikle eser ismi olarak ifade edilmiştir. Ancak bir tanım yapılmamıştır. (Bkz. İrâkî, 1405/1984:7, 8, 30, 41)

İbn Hacer'ın *Şerhü'n-Nuhbe* eserinde *Sünen* sözcüğüne *Ashabu's-sünen* terkihiyle yer verilmiştir. (Askalânî, 1432/2011: 74)

Süyûtî *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî* adlı eserinde *Sünen* sözcüğünü eser ismi ve Hz. Peygamber'in Sünneti anlamlarıyla nakletmiştir. Ebû Kurre (Musa b. Tarık el-Yemânî), Saîd b. Mansûr, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Saîd b. es-Seken, Dârekutnî, Hattâbi, Beyhakî gibi müelliflere de *Sünen* adıyla eser nispet etmiştir. (Bkz. Süyûtî, 1415: 1/35, 41, 56, 60, 89, 90, 106, 107, 108, 109, 115, 118, 123, 127, 130, 160, 167, 179, 180, 181, 182, 184, 186, 187, 190, 195, 205, 211, 222, 244, 253, 289, 293, 298, 318, 330, 331, 341, 382, 451, 495, 547, c.2, s.571, 618, 619, 639, 685, 726, 730, 734, 737, 742, 752, 798, 839, 841, 844, 872, 885, 886, 887, 889, 918) Süyûtî Beyhakî'nin *el-Medhal*'inden Ömer b. el-Hattâb'ın Hz. Peygamber'in Sünnetini yazmayı istediğini belirten rivayetini de nakletmiştir. Bu rivayete daha önce değinmiştik. (Süyûtî, 1415: 1/495) *Elfîye* adlı eserinde ise *Sünen*'in Sahîh, Hasen ve Zayıf olarak taksim edildiğini belirtmiştir. (Süyûtî, ts.: 4; Irâkî, 1428: 93) Bu kapsam da *Sünen* Hz. Peygamber'e ait hadislerle karşılık olarak kullanılmıştır.

Buraya kadar aktarmış olduğumuz bilgilerden hareketle, bu iki önemli dönemde *Sünen* kavramı ile ilgili bir tanımın yapılmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yazılan eserlerin muhtevalarından hareketle söylenenleri de bir tanım olarak kabul etmek mümkündür ancak bu durum hem bir yorum olmaktan öte bir anlam ifade etmez hem de bir kavram karşılığı olarak görülebilecek bütünlüğe sahip homojen eserler maalesef bulunmamaktadır.

2.3. Çağdaş Dönem

Bu bölümde yer vereceğimiz *Sünen* kavramıyla ilgili bilgiler son derece önemlidir. Çünkü günümüzde hâkim olan tanımlar son birkaç asırda ortaya çıkmıştır. Şimdi bu süreçte telif edilen eserlerde yer verilen *Sünen* sözcüğünün kullanımlarını ele alacağız.

Emîr es-San'ânî'nin *Tavzihü'l-efkâr*'ında *Sünen* sözcüğü eser ismi olarak geçmektedir. İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Dârekutnî, Hattâbi, Beyhakî gibi müelliflerin eserleri *Sünen* ismiyle zikredilmiş ancak hadisleri fıkıh kitaplarının bâblarına göre toplayan eserler için de *Câmi'* denilmiştir. Bu çerçevede *Ummûhatis-sitte* yani Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî'nin eserleri örnek verilmiştir. (Bkz. es-San'ani, ts.: 1/7, 39, 55, 61, 69, 74, 116, 117, 196, 219, 221, 222, 2/8, 11, 15. Ayrıca bkz. Sübkî, ts.: 1/15; el-Kari, ts.: 356; el-Osmânî, 1426/2006: 6/418-419; el-Vellevî, ts.: 45/362) Bu yaklaşım Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî'nin *es-Sünenlerinin Sunen* türü değil aksine *Câmi'* türü eserler olarak kabul edildiğini göstermektedir ki bu kabule göre *Câmi'* ve *Sünen* kavramlarının tam anlamıyla bir kavramsal karışıklığa maruz kaldığı açıktır.

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin (ö. 1239/1824) *Ucâle-i Nâfia* adlı eserinde *Sünen* bir ıstılâh olarak şu şekilde tanımlanmıştır: “*Kitâbu't-tahâret'ten Kitâbu'l-vasiyyet'e kadar fıkıh kitaplarına göre tertip edilen ahkâm hadislerine "Sunen" denir. Bu alanda sayılamayacak kadar çok sayıda kitap tasnif edilmiştir.*” Bu, bizim kronolojik olarak başvurduğumuz eserlerden tespit ettiğimiz ilk *Sünen* tanımıdır. Abdülazîz ed-Dihlevî söz konusu tanım için herhangi bir referans göstermemiştir. (Dihlevî, ts.: 28) İsmail Lütfi Çakan da *Hadis Edebiyatı* adlı eserinde Abdülazîz ed-Dihlevî'nin yapmış olduğu tanımı nakletmiş ancak kendisine atıfta bulunmamıştır. (Çakan, 2016: 107)

Kâsımî'nin *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs* adlı eserinde *Sünen* sözcüğüne dair bir tanıma yer verilmemiştir. *Sünen* sıklıkla eser ismi ve Hz. Peygamber'in Sünneti olarak zikredilmiştir. Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*, Tirmizî'nin *Câmi'*, Malik b. Enes'in *el-Muvatta'sı Sunen* türü eserler olarak ifade edilmiştir. (Kasımî, ts.: 44, 50, 71, 81, 84, 117, 133, 144, 164, 170, 181, 183, 203, 211, 216, 226, 233, 241,

244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 254, 256, 262, 275, 279) Görüldüğü üzere adı *Câmi'*, *el-Muvatta* olan eserler *Sünen* türü olarak belirtilmiştir ki bu da bir kavram kargaşasının varlığını göstermektedir.

Tâhir el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) *Tevcihü'n-nazar ila usûli'l-eser* adlı eserinde İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Dârekutnî'nin eserleri meşhur *Sünen* türü eserler olarak belirtilmiştir. *Sünen* sözcüğü genel olarak eser, tür ismi, *Ashabu's-sünen/Ehli's-sünen*, Hz. Peygamber'in Sünneti anlamlarıyla konu edilmiştir. (Cezâirî, 1995/1416: 1/54, 60, 67, 70, 83, 141, 158, 190, 194, 196, 220, 227, 229, 230, 232, 243, 256, 262, 264, 268) Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'inin Mürsel, Munkatı' ve Mu'dal rivayetlerin kaynağı olduğuna işaret edilmiştir. (Tâhir Cezâirî, 1995/1416: 1/408)

Kettânî *er-Risâletü'l-müstatrefe* adlı eserinde *Sünen* istilâhını şu şekilde tanımlamıştır: “*Muhaddislerin istilâhında imân, tahâret, namaz, zekât gibi fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş kitaplardır. Bu kitaplar Mevkûf rivayetleri ihtiva etmezler. Çünkü muhaddislerin istilâhında Mevkûf, Sünnet olarak isimlendirilmemiştir, hadis olarak isimlendirilmiştir.*” (Kettânî, 1414/1993: 32; Kâfi, 1422/2000: 22) Kettânî'nin bu görüşü yukarıda nakletmiş olduğumuz ve sahabe kavillerini/Mevkuf Sünnet sayan Zührî'nin görüşleriyle çelişmektedir. Zaten yapmış olduğu tanımı için Mütেকaddimûn ve Mütעהhirûn dönemlerinden bir kaynak göstermemiştir. Bu tanım, Abdülazîz ed-Dihlevî'nin *Ucâle-i Nâfia* adlı eserinde ifade ettiği *Sünen* tanımından sonra tespit ettiğimiz ikinci tanımdır. Kettânî'nin tanımı günümüzde kaleme alınan muhtelif çalışmalarda nakledile gelmiştir: Talat Koçyiğit *Hadis Usûlü*, (Koçyiğit, 2015: 284-285) *Hadis Istılahları* (Koçyiğit, 1980: 398-399) ve *Hadis Tarihi*, (Koçyiğit, 1977: 210) İsmail Lütfi Çakan *Hadis Edebiyatı*, (Çakan, 2016: 107) Salahattin Polat *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, (Polat, vd. 2008: 63) Mücteba Uğur *Hadis İlimleri Edebiyatı*, (Uğur, 1996: 278) Seyyid Abdülmacid el-Gavri *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadisiyye*, (el-Gavri, 1428/2007: 407) Abdullah Aydınli *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (Aydınli, 1987:140) Ahmet Keleş *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, (Keleş, 2017: 116-117) Menna' el-Kattan *Hadis İlmine Giriş (Mebahis fi Ulumi'l-hadis)*, (el-Kattan, 2015: 43), İshak Emin Aktepe'nin *Hadis İlmine Giriş*² adlı eserlerini bu bağlamda ifade edebiliriz. Muhammed Mustafa el-A'zami de Kettânî gibi *Sünen* adlı eserleri tahâret, namaz, zekat vs. gibi fıkhi konulara göre tasnif edilen ve sadece Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri ihtiva eden dolayısıyla umumiyetle sahâbe görüşlerinin yer verilmediği eserler olarak tarif etmiştir. Ayrıca *Sünen* müelliflerinin eserlerine bu ismi vermekteki kasıtlarının bu olduğuna vurgu yapmıştır. *Sünen* kitaplarında ahlak, tarih, zühd gibi konularla ilgili hadislerin bulunmayışını da buna bağlamıştır. Bu konuda verdiği bilgiler için referans göstermemiştir. (A'zamî, 2015: 140. *Sünen* tanımı için ayrıca bkz. Itr, 1399/1979: 199; Bağcı, 2012: 266; 2009: 273)

Abdulfettah Ebû Gudde ise Kettânî'nin *Sünen* türü eserlerde Mevkûf rivayet bulunmaz sözüne şu şerhi düşmüştür: “*Muhaddisler Mevkûf haberi -sahâbe sözü- temel olarak düzenli ve sürekli bir şekilde zikretmemişlerdir. Ebû Davûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleri çoğunlukla böyledir. Aksine muhaddisler gerektiğinde Mevkûf ve Maktû haberleri -tâbiîn sözü- bâbı destekleyici ve tamamlayıcı olarak zikretmişlerdir. Nitekim Saîd b. Mansûr ve Dârîmî'nin Sünenleri sahâbe ve tâbiîn sözlerinden oluşan Âsârla doludur. Mevkûf ve Maktû haberler Hz. Peygamber'den gelen Sünnetler olmasa da genellikle sahâbî veya tâbiînin Hz. Peygamber'in sözlerinden çıkardıkları Sünnettir. Aynı zamanda bunlar Sünneti açıklayan, yorumlayan, gösteren sözlerdir.*” Abdulfettah Ebû Gudde'ye göre *Sünen* hem meşru, söz, fiil ve takrirleri hem de meşru olmayan söz, fiil ve davranışları izah eden kitaplardır. *Sünen* kitaplarında her tür şer'i ahkâmın açıklaması yer almaktadır. (Ebû Gudde, 1441/2020: 21-22) Yavuz Ünal da Kettânî'ye ait söz konusu tanıma yer vermiş ancak tanımın çelişkilerine dikkat çekerek eserlerde azımsanmayacak ölçüde Mevkûf ve Maktû haberlerin olduğunu söylemiştir. Ayrıca *Sünenlerde “Mevkûf ve Maktû haberlere yer verilmez”* ve “*merfûnun dışındaki haberler, ikinci derecede bir yerde ya da ara söz olarak zikredilirler*” şeklindeki ifadelerin isabetli olmadığına dikkat çekmiştir. (Geniş bkz. Ünal, 2010: 231-217) Biz de bu kanaati taşımaktayız.

²Kettânî'nin bizzat tanımını nakletmemiştir. Ancak Kettânî'nin tanımına benzer şekilde *Sünen* eserlerin özellikle fikhî konulardaki daha çok Merfû haberleri ihtiva eden kitaplar olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. Aktepe, 2018: 98)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin *Sünen* maddesine göre *Sünenler* “genellikle iman, ibadet, muâmelât ve ukûbâta dair hadisleri” ihtiva eder. Kettânî'nin ifade ettiğinin aksine bu eserlerde “Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin yanında ashabın ve tâbînin fetvalarının da yer aldığına” işaret edilmiştir. (Kandemir, 2010: 38/41) Müsteşriklerin hazırlamış olduğu İslam Ansiklopedisi'nin “*Sünnet*” maddesinde ise Hz. Peygamber'e ait rivayetleri ihtiva eden kaynaklara dikkat çekilmiş, bu hususta şu ifadeler nakledilmiştir: “*Sunna*'ye dâir meydana getirilmiş ilk eserler *Sahîfa ismini almaktadır: 'Abd Allâh b. 'Amr b. al-As'in al-Sahîfa al-sadîka'si, Abû Hurayra'nin al-Sahîfa al-sahîha'sı, Anas'in al-Sahîfa'si vs... Bundan sonra Ma'mar'in al-Câmi'i, 'Abd al-Razzâk'in Musannaf'i, İbn Hanbal'in Musnad'i, al-Tayâlisi'nin Musnad'i, el-Buhârî'nin al-Câmi' al-sahîh al-musnad min umûr Resûl Allâh va ayyâmih'i, Müslim'in es-Sahîh'i v.s. gelir.*” (Hamidullah, 1970: 11/244-245)

Sünen istilâhı yakın tarihte Kettânî'nin tanımından farklı olarak da tarif edilmiştir. Örneğin; Ali Osman Koçkuzu *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi* adlı eserinde genel olarak fiili hadisler için kullanılan *Sünen* sözcüğünün bir hadis kitabı türüne de isim olduğunu belirtmiştir. *Sünen* ifadesiyle *Câmi'*, *Musannef* gibi kitapların da kastedildiğini ancak *Sünenlerde* farklı olarak ahkâm ve fikhî konulara daha çok ağırlık verildiğini söylemiştir. (Koçkuzu, 1983: 289-290) Ömer Özpınar ise *Sünen* kavramını “*Ahkâm hadislerini fikhî konularına göre tertîb edilmiş olarak ihtiva eden kitap*” diye, tanımlamaktadır. (Özpınar, 2013: 225)

M. Zübeyr Sıddîkî *Sünen*'in “sadece ahkâm hadislerini ihtiva edip diğer konulara taalluk eden hadisleri dışarıda bırakan hadis mecmuları olduğuna” dikkat çekmiştir. (Sıddiki, 2004: 68) Ali Yardım, Zübeyr Sıddîkî'nin ifadelerini *Hadis II* eserinde nakletmiş ardından *Sünen* unvanını taşıyan hadis kitaplarının iman, ibâdât, mu'amelât ve ukûbât gibi fikhın esasını oluşturan temel konuları ihtiva ettiğini ancak bir kısım eserlerde fikhla alakalı olmayan ana mevzulara da rastlandığını söylemiştir. (Yardım, 2017: 85, 87.) Mahmud et-Tahhan'a göre ise hüküm istinbat etmede fikhçılara kaynaklık teşkil etmesi için fikh bâblarına göre tasnif edilen kitaplara *Sünen* denir. Akâid, siyer, menâkıb ve benzer konuları ihtiva eden *Câmi'*lerden ayrılırlar. *Sünenler* özellikle fikhî konularına ve ahkâm hadislerine tahsis edilmiştir. (Tahhan, 1431/2010: 209)

Sonuç olarak, çağdaş dönemde *Sünen* adlı eserlerin muhtevalarından hareketle birçok *Sünen* tanımı yapılmıştır. Ancak yapılan bu tanımların tüm *Sünen* isimli eserlerle uyumlu olup olmadığına bakılmamıştır. Eser ismi *Câmi'*, *Sünen*, *Musannef*, *Muvatta* olan eserler de *Sünen* türü olmakla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca *Sünen* kavramı ile ne tür hadis kaynaklarının kastedildiği hususunda da bir görüş birliği söz konusu değildir.

3. SÜNEN İSTİLÂHININ TANIM-MÂSADAK (İSİM-MÜSEMMA UYUMU) PROBLEMİ

Bu başlık altında, daha önce tespitini yapmış olduğumuz *Sünen* tanımlarının *Sünen* olarak bilinen/kabul edilen eserler ile ne ölçüde uyumlu olup-olmadığını eserlerin muhtevalarını dikkate alarak göstermeye çalışacağız. Yer verdiğimiz *Sünen* kavramı ile ilgili tanımlarda ağırlıklı olarak iki özellik öne çıkmıştır.

1. *Sünen* türü eserlerde “sadece *Merfû rivayetlere yer verilir*”,
2. *Sünen* türü eserler “sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler olup diğer konulara taalluk eden hadisleri konu dışında bırakırlar”

Şimdi bu maddeleri *Sünen* olarak kabul edilen eserlerin muhtevalarına uygun olup-olmamları yönüyle ele almaya çalışacağız.

3.1. Sadece Merfû Rivayetlere Yer Verildiği İddiası

Sünen isimli eserlerin sadece Merfû rivayetleri ihtiva ettikleri ifadesi belirtmeliyiz ki elimizde mevcut olan eserlerle uyumlu değildir. Gerek erken dönem gerekse hicri III. asır ve sonrasında telif edilen *Sünen* adlı eserlerde Merfû rivayetlerin dışında Mevkûf ve Maktû rivayetlerin de olduğu bir gerçektir. Nitekim Saîd b. Mansur, Dârimî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Tirmizî, Dârekutnî, Beyhâkî gibi müelliflerin eserlerinde birçok Mevkûf ve Maktû rivayetlere rastlamak mümkündür. (Aydın, 2001: 73, 74.) Bu durumu tek tek eserler üzerinden mütalaa edelim. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde 304 mükerrer rivayetle beraber 3506 rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerin 1319'u Mevkûf ve Maktû, 1883'i Merfû rivayettir. (Bağcı, 2018: 255) Eserdeki Mevkûf ve Maktû sayısının azımsanamayacak kadar yüksek olduğu görülmektedir. Yusuf Özbek, Dârimî'nin *Müsned*'inin eserinin bazı bölümlerinde yoğun Mevkûf ve Maktû haberlerin yer almasından dolayı eserin "*Câmi*" olarak isimlendirilmesinin daha uygun olacağını belirtir. (Kettânî, 1414/1993: 26) Tirmizî'nin eserinde Mevkûf rivayetlerde "hadisun Mevkûf", "ravâhu fulân ve lem yerfe'hu" ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca eserin tâbiîn ve onları takip eden âlimlerin sözleriyle dolu olduğu belirtilmiştir. (İtr, 1390/1970: 214, 219) Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde diğer *Sünenlerin* aksine ahkâmı alakalı illetli hadisler de yer almaktadır. *es-Sünen* 5687 Merfû, Mevkûf, Maktû rivayetten oluşmaktadır. (Bağcı, 2018: 256) Eserde çok sayıda Mevkûf, Maktû ve Mürsel rivayetler ile sahâbe ve tâbiîn fetvaları bulunmaktadır. Hatta bazı bâblarda hiçbir Merfû hadis rivâyet edilmemiş, sadece asâr ile yetinilmiştir. Eserin her bâbında ya da çoğunda bu hususu açıkça görmek mümkündür. (Ebû Gudde, 1441/2020: 23-24. Ayrıca eserin muhtevası için bkz. er-Rahilî, ts.: 265-266) Beyhakî'nin *Sünenü'l-kubrâ*'sında da sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki nesillerden bol miktarda nakiller mevcuttur. Öyle ki eserde Merfû hadislerin yanı sıra çokça Mevkûf ve Maktû rivayetler bulunduğu için *Musannef* türü bir eser olarak görülmüştür. (Bağcı, 2018: 256; Aktepe, 2018: 107; Uğur, 1996: 292)

Yine eserlerin muhtevalarına baktığımızda müelliflerin bizzat kendilerinin rivayetlerin Mevkûf olduğuna işaret ettiklerini müşahede etmekteyiz. Örneğin, Ebû Dâvûd *es-Sünen*'inde naklettiği rivayetlerde şöyle demektedir: "*Hâmmad b. Zeyd, Âsım'dan Mevkûf olarak nakletti.*" (Ebû Dâvûd, 1430/2009: "Kitâbu't-tahâret" 1/48) , "*Bu hadisi Süfyân ile Şu'be, İbn Ömer'e ulaşan Mevkûf bir tarikile Ebû İshâk'dan rivayet ettiler. Senedi Resulullah'a ulaştırmadılar.*" (Ebû Dâvûd, "Kitâbu's-salât" 2/536) "*Bu hadisi Vekî' ve diğerleri, Abdullah b. Saîd b. Ebû'l-Hind'den İbn Abbâs'a ulaşan Mevkûf bir tarikile naklettiler.*" (Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-eymân ve'n-nuzûr" 5/212) "*Bu hadisi Muhammed b. Bekr el-Bursâni, Câbir'e ulaşan Mevkûf bir tarikile İbn Cüreyc'den nakletti. Ebû Asım bu hadisi İbn Cüreyc'den İbn Vehb'in rivayetine benzer Resulullah'ı zikretmeyerek nakletti.*" (Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-hudûd" 6/486) Ayrıca eserin bazı bâb başlıklarının altında sadece Maktû rivayetler sıralanmıştır. (Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-buyû" 5/250, 341, 342)

Tirmizî de bazı rivayetlerin Mevkûf olduğuna bizzat dikkat çekmiştir. Örneğin; Enes'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Her kim kırk gün süreyle cemaate devam eder ve ilk tekbire yetişirse, Allah o kimseye birisi ateşten diğeri münafıklardan kurtuluş olmak üzere iki kurtuluş yazar. Bu hadis Enes'den (r.a) Mevkûf olarak rivâyet edilmiş olup bu hadisi Merfû olarak sadece Selm b. Kuteybe'nin, Tu'me b. Amr'dan rivayetiyle biliyorum. Bu hadis Habib b. Ebî Habîb el-Becelî'den Enes b. Mâlik'in kendi sözü olarak rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde Hennâd bu hadisi Vekî', Hâlid b. Tahman, Habîb b. Ebî Habîb el-Becelî ve Enes'den kendi sözüyle, Merfû olmadan rivâyet etmiştir.*" (Tirmizî, 1996: "Ebvâbu's-salât" 1/281; Mevkûf rivayetler için bkz. Ebvâbu't-tahâret,1/61-62, 112, 146, 152, 160, 166-167, 185, 189; Maktû rivayetler için bkz. "Ebvâbu't-tahâret" 1/73, 84, 99, 172, 180, 183, 184) Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde de rivayetlerin Mevkûf olduğuna bizzat müellif tarafından işaret edilmiştir. (Dârekutni, 2004/1424: "Kitâbu't-tahâret" 1/109, 113, 114, 171, 181) *Sünen* türü eserlerde "*Merfû sayılan rivayetlerin nakledildiği, Mevkûf ve Maktû olan rivayetlere yer verilmediği*" şeklinde yaygın olarak kabul edilen görüşün adı *Sünen* olan eserlerin muhtevalarıyla örtüşmediğini söyleyebiliriz.

3.2. Sadece Ahkâm Hadislerine Yer Verildiği İddiası

Sünen türü eserlerin “sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler olduğu diğer konulara taalluk eden hadisleri konu dışında bıraktıkları” ifadesi de problemlidir. Çünkü *Sünen* olarak kabul edilen eserlerin muhtevalarında ahkâmla doğrudan ilişkilendirilemeyen konu başlıkları yer almaktadır. (Yardım, 2017: 87) Bu hususu da yine eserlerden hareketle göstermek istiyoruz: Dârimî'nin “*es-Sünen*”i “*Kitâbu's-siyer*”, (ed-Dârimî, 1987: “*Kitâbu's-siyer*”, 17, 2/283) “*Kitâbu'l-cihâd*”, (ed-Dârimî, “*Kitâbu'l-cihâd*”, 16, 2/263) “*Kitâbu Fedâilü'l-Kur'an*”, (ed-Dârimî, “*Kitâbu Fedâilü'l-Kur'an*”, 23, 2/521) “*Kitâbu'r-rikâk*” (ed-Dârimî, “*Kitâbu'r-rikâk*”, 20, 2/385.) gibi ana bölümleri muhtevlidir. Ayrıca eserin mukaddimesinde ahkâmla bağdaşmayan konu başlıkları yer almaktadır. (ed-Dârimî, 1/13-166) İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inin mukaddimesinde Sünnet, İman, İslam, Kader, Fedâilü's-sahâbe, Hâricîler, Cehmiyye, Kurân-ı Kerim'i öğrenen ve öğretenin fazileti ve ilimle alakalı başlıklar kaydedilmiştir. (İbn Mâce, 1/3-175) Ayrıca eserin ana bölümlerinde “*Ebvâbu't-tıb*”, “*Ebvâbu'l-edeb*”, “*Ebvâbu'd-dua*”, “*Ebvâbu ta'biri'r-ru'yâ*”, “*Ebvâbu'l-fiten*”, “*Ebvâbu'z-zühd*” bölümleri yer almaktadır.³ (İbn Mâce, “*Ebvâbu't-tıb*”, 31, 4/497, “*Ebvâbu'l-edeb*”, 33, 4/629, “*Ebvâbu'd-dua*”, 34, 5/5, “*Ebvâbu ta'biri'r-ru'yâ*” 35, 5/ 55, “*Ebvâbu'l-fiten*”, 36, 5/81, “*Ebvâbu'z-zühd*” 37, 5/223. Bkz. Erkaya, 2004: 61) Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde ahkâm ile ilgili rivayetler dışında “*Kitâbu'l-fiten*”, “*Kitâbu'l-melâhim*”, “*Kitâbu'l-edeb*”, “*Kitâbu't-tıb*”, “*Kitâbu'l-mehdî*”, “*Kitâbu'l-hurûf*”, “*Kitâbu'l-ilim*”, “*Kitâbu's-sünnet*” gibi ana başlıklar mevcuttur. (Ebû Dâvûd, “*Kitâbu't-tıb*” 6/5, “*Kitâbu'l-hurûf*” 6/99, “*Kitâbu'l-fiten*” 6/293, “*Kitâbu'l-mehdî*” 6/335, “*Kitâbu'l-melâhim*” 6/349, “*Kitâbu's-sünnet*” 7/5, “*Kitâbu'l-edeb*” 7/153) “*Kitâbu's-sünnet*” bölümünde ise Sünnetin mahiyetinin açıklanması bâbı, Kur'an'daki müteşâbihlere uyma ve tartışmanın nehyi bâbı, Heva ehlinden uzak olma ve onlara buğzetme bâbı, Heva ehline selam vermeyi terk etme bâbı, Kur'an hakkında münakaşanın yasak olması bâbı, Sünnetin gerekliliği hakkında bâb, Sünnetin gerekliliği bâbı, Faziletlerin derecelendirilmesi bâbı, Halifeler hakkındaki bâb, Resûlullâh'ın (a.s.) ashâbının faziletine dair bâb, Resûlullâh'ın (a.s.) ashâbına sövmenin yasak olduğu bâb, Hz. Ebu Bekr'in (r.a.) halife seçilmesi bâbı, Fitneye dair konuşmamaya delalet eden bâb, Peygamberler arasında tercih bâbı, İrca'nın reddi hakkında bâb, İmanın artıp eksilmesinin delili bâbı, Kader hakkında bâb, Müşrik çocuklar hususunda bâb, Cehmiyye hakkında bâb, (Allah'ı ahirette) Görme hakkında bâb, Cehmiyye'yi reddetmeye dair bâb, Kur'an hakkında bâb, Sefaât hakkında bâb, Öldükten sonra dirilme ve Sur'un üfürülmesi bâbı, Cennet ve Cehennem'in yaratılması konusunda bâb, Havz hakkında bâb, Kabir ve kabir azabına dair bâb, Mizân hakkında bâb, Deccâle dair bâb, Hâricîler hakkında bâb, Hâricîleri öldürme bâbı, Hırsızlara karşı savaşmaya dair bâb başlıklarına yer verilmiştir.⁴ (Ebû Dâvûd, “*Kitâbu's-sünnet*” 7/5-149) Tirmizî'nin *es-Sünen* olarak şöhret bulan *el-Câmi*'inde “*Ebvâbu'l-fedâil-i cihâd*”, “*Ebvâbu'r-ru'yâ*”, “*Ebvâbu's-siyer*”, “*Ebvâbu'l-kader*”, “*Ebvâbu'l-fiten*”, “*Ebvâbu'z-zühd*”, “*Ebvâbu't-tıb*”, “*Ebvâbu sıfatı'l-kıyâmet ve'r-rekâ'ik ve'l-verei'*”, “*Ebvâbu sıfatı'l-cennet*”, “*Ebvâbu sıfatı cehennem*”, “*Ebvâbu'l-menâkib*”, “*Ebvâbu'l-imân*”, “*Ebvâbu'l-ilim*”, “*Ebvâbu'l-edeb*”, “*Ebvâbu'l-fedâilü'l-Kur'an*” gibi genellikle ahkâmla doğrudan bağdaştırılmayan bölümler mevcuttur. (Tirmizî, “*Ebvâbu's-siyer*” 3/207, “*Ebvâbu'l-fezâilü'l-cihâd*” 3/263, “*Ebvâbu'l-kader*” 4/11, “*Ebvâbu'l-fiten*” 4/33, *Ebvâbu'r-ru'yâ* 4/117, *Ebvâbu'z-zühd* 4/139, *Ebvâbu sıfatı'l-kıyâmet ve'r-rekâ'ik ve'l-verei'* 4/215, *Ebvâbu sıfatı'l-cennet*” 4/291, “*Ebvâbu sıfatı cehennem*” 4/329, “*Ebvâbu'l-imân*” 4/351, “*Ebvâbu'l-ilim*” 4/385, “*Ebvâbu'l-edeb*” 4/453, “*Ebvâbu'l-fedâilü'l-Kur'an*” 5/5, “*Ebvâbu'l-menâkib*” 7/5) Nesâî'nin *es-Sünen*'inde ahkâmla alakalı rivayetlere pek yer verilmemiştir. Ancak yer verdiği kısımlar da vardır. (Nesâî, ts.: 756-765; Yardım, 2017: 87)

³Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878) İbn Mâce'nin *es-Sünen*'ini değerlendirirken *Câmi*' eserlerle mukayese etmiştir. (Bkz. ez-Zehebî, 1403/1983: 13/278) Ebû Zûr'a er-Râzî'nin *Câmi*' eserler (*Cevâmi*) ile Rey, Kazvin, Tabaristan gibi şehirlerde *Câmi*' tasnif eden hafızların eserlerini veya tertip ve tanzim bakımından Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'lerini de kastetmiş olabileceği belirtilmektedir. (el-Hâşimi, ts.: 26/47-48) İbn Hacer, İbn Mâce'nin *Sünen*'ini bâbları ve garib hadisleri çok olan ceyyid bir *Câmi*' olarak ifade etmiştir. (İbn Hacer, 1414/1993: 9/531; el-Vellevî, 1427/2006: 1/8; ez-Zübeyri, 1424/2003: 3/248; el-Vassâbi, 1431/2010: 2/73)

⁴Ebû Dâvûd'un eserine şerh yazan Hattâbî (ö. 388/998) Ebû Dâvûd'dan önce telif edilen *Câmi*', *Müsned* ve benzeri eserlerin muhteva hususiyetine değinmiştir. (Bkz. Hattâbî, 1351/1932: 7; Âzımâbâdi, 1414/1993: 1/33) (Dinçoğlu, 2008: 241-242.)

Sonuç olarak, *Sünen* türü eserlerin “sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler olduğu diğer konulara taalluk eden hadisleri konu dışında bıraktığı” ifadesi isabetli değildir ve bu duruma rağmen *Sünen* kavramını yukarıda nakletmiş olduğumuz şekilde tanımlamak hatalıdır. Örnekleriyle göstermeye çalıştığımız tespitler bu iddiamızı desteklemektedir diye düşünüyoruz.

SONUÇ

Hadis Edebiyatı’nda *Sünen* ismiyle çok sayıda eser telif edilmiştir. Telif edilen bu eserlerden bazıları *Câmi’*, *Musannef*, *Müsned* isimleriyle de tesmiye edilmiştir. Bu isimlerin yanı sıra *Sünen* türü eserler *Sahîh* olarak da zikredilmiştir. *Sahîh* olarak isimlendirilmelerinin doğru olmadığı kanısı eserlerin muhtevalarından hareketle muhaddislerimiz tarafından dile getirilmiştir. Bu itibarla *Sünen* türü eserlerin hem ihtiva ettikleri rivayetlerin sıhhat hem de isimlendirme problemlerinin olduğu görülmüştür.

Kronolojik olarak başvurduğumuz Mütেকaddimûn ve Mütעהhirin Hadis Usûlü ile ilgili yazılan eserlerde *Sünen* sözcüğü genellikle Hz. Peygamber’in Sünneti ve eser ismi olarak kullanılmıştır. Bu dönemlerde bir Hadis Usûlü ıstılâhı olarak *Sünen* sözcüğünün tarifi yapılmamıştır. Ancak son birkaç asırda birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan özellikle Kettânî’nin *er-Risâletü’l-müstatrefe* adlı eserinde yaptığı tanım pek çok kaynakta nakledilmiştir. Ancak Kettânî’nin herhangi bir referans vermeksizin yapmış olduğu bu tanım da diğer *Sünen* tanımları gibi eserlerin muhtevalarıyla uyumlu değildir. Kettânî, yapmış olduğu tanımı hangi aslî kaynakları dikkate alarak yaptığını belirtmemiş ve sonuç olarak yapılan tanım ile kaynaklar arasında çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca bu tanımı neye göre yaptığını, tanımın tanımlanana uygunluğunun olup olmadığını da açıklamamıştır. Kettânî’nin tanımını benimseyip nakleden çağdaş müellifler de maalesef bu tanımı tahkik edip tartışmadan nakletmişlerdir. Yapmış olduğumuz bu çalışma sonucunda, erken dönem Hadis Usulü’ne dair bilgi ihtiva eden kaynaklarda *Sünen* sözcüğünün kavramsal bir tanımının yapılmadığını ve daha sonra yapılan tanımların da mevcut Hadis literatürü ile uyumlu olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca *Sünen* türü hadis kaynaklarının hangi kaynaklar olduğu konusunda da çağdaş dönemde görüş birliği söz konusu değildir. Bir kaynakta *Sünen* türü olarak ifade edilen eserler başka bir kaynakta farklı bir türle ilişkilendirilmiştir.

Bu çalışmamızda, yapılan *Sünen* tanımları ile adı *Sünen* olarak ifade edilen eserlerin muhtevalarını mukayese ettik. Yapmış olduğumuz çalışmanın sonucunda, yapılan tanımların *Sünen* isimli eserlerin muhtevalarıyla uyumlu olmadıkları diğer bir deyişle isim-müsemma uyumu bakımından problemliler oldukları sonucuna vardık.

KAYNAKÇA

- Aktepe, İshak Emin. *Hadis İlmine Giriş*. İstanbul: Rağbet Yay., 2018.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Şerhü'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nureddin İtr. 4 Cilt. b.y.: Mektebetül-Büşra, 1432/2011.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzibü't-Tehzib*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbu'l-islâmî, 1414/1993.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Hedyü's-sari*. Kahire: Mektebetü's-selefiyye.
- Aydın, Arafât. *Dârimi'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Aydın, Nevzat. "Hadislerin İlk Dönem Tasnîf Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 199-230.
- Aydın, Nevzat. *İmâm-ı Evzâi ve Sünenindeki metodu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yay., 1987.
- A'zami, Muhammad Mustafa. *Hadis Metodolojisi ve Edebiyat*. çev. Recep Çetintaş. İstanbul: İz Yay., 2. Basım, 2015.
- Âzımâbâdi, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk. *Gâyetü'l-maksûd fî şerhi Süneni Ebû Dâvud*. thk. Muhammed Uzeyr Şems, Ebu'l-Kâsım el-A'zamî. Pakistan: 1414/1993.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2009.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Bilay Yay., Ankara 2018.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sami'*. thk. Mahmud et-Tahhan. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1403/1983.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Takyidü'l-ilm*. thk. Yusuf İş. Beyrut: Dâru İhyai's-sünneti'n-nebevîyye, 1974.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1357.
- Brockelmann, Carl. *Tarihü'l-edebi'l-arabi*. çev. Abdülhalim en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-maârif.
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed. *Tevcihi'n-nazar ila usûli'l-eser*. Kahire: el-Matbaatu'l-cemaliyye, 1328/1910.
- Cürçani, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifat*. thk. İbrahim el-Ebyari. b.s.: Dâru'd-diyan.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 19. Basım, 2016.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-türasi'l-arabi.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutni*. thk. Şuayb el-Arnavut. Hasan Abdülmün'im Şelebi. Abdülâtif Hırzullah. Ahmed Berhum. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004/1424.
- Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Fevvez Ahmed Zemerli, Hâlid es-Sebi' el-Alemi. 2 Cilt. Beyrut: 1987.
- Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdirrahîm. *Ûlâletü'l-nâci'a terciümetü'l-'Ucâleti'n-Nâfi'a*. çev. Abdülehad el-Kâsmî. Hindistan: ts.
- Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdirrahîm. *Bustanü'l-muhaddisin fî beyâni kütübü'l-hadis ve ashabeha'l-gurri'l-meyamin*. çev. Muhammed Ekrem en-Nedvi. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî.
- Diñoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnîf Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdi. *Sünenü Ebî Davud*. thk. Şuayb el-Arnavut. Muhammed Kâmil Karabelli. 1 Cilt. Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2009/1430.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdi. *Risâletü Ebî Davud ila ehli Mekke fî vasfî sünen*. thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 1405.
- Endelüsi, Ebû Muhammed Abdülhak b. Atıyye. *Fehrese*. thk. Muhammed Ebû el-Ecfan. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1983.
- Ensârî, Ebu Yahya Zekerıyya b. Muhammed b. Zekerıyya. *Fethü'l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1422/2002.
- Erkaya, Musa. *İbn Mace'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Gavri, Seyyid Abdülmâcid. *Mu'cemü'l-mustalahati'l-hadisiyye*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Gudde, Abdülfettah Ebû. *Tahkîku ismeyi's-sahîhayn ve ismi Câmi'i't-Tirmizî*. Halep: Mektebü'l-Matbuati'l-islâmîyye, 1414/1993.
- Gudde, Abdülfettah Ebû. *es-Sünnetü'n-nebevîyye ve beyânu medlulihâ's-şer'i*. Kâhire: Dâru's-selâm, 1441/2020.
- Hamidullah, Muhammed. "Sünnet". *İslam Ansiklopedisi*. 11/244-245. İstanbul: Milli Eğitim, 1970.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfa-i Hemmam İbn Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. Ankara: Beyan Yay., 2004.

- Kattan, Menna'. Hadis İlmine Giriş (Mebahis fi Ulumi'l-hadis). çev. Nurullah Agitoğlu. İstanbul: Nida Yay., 2015.
- Haşimi, Sad'i b. Mehdî. *Dirâsetun hâvle kavli Ebû Zü'r'a fi Sünen-i İbn Mâce*. el-Câmi'atü'l-islâmîyye.
- Hattabi, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Mealimü's-Süne*. nşr. Muhammed Ragıb et-Tabbah, Haleb: Matbaatu'l-ilmîyye, 1351/1932.
- Iraki, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *et-Takyid ve'l-izah şerhu mukaddimeti İbni's-Salah*. nşr. Muhammed Râgıb Tabbâh. Beyrut: Dâru'l-hadis, 1405/1984.
- Iraki, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *Şerhu't-tebsıra ve't-tezkire*, thk. Abdüllatif el-Hemim. Mahir Yasin Fahl. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1423/2002.
- Iraki, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *Elfiyyetü'l-Iraki*. Riyad: Dâru'l-minhac, 1428.
- Itr, Nüreddin. *el-İmam et-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, Matbaatu'l-Cennet, 1390/1970.
- Itr, Nüreddin. *Menhecü'n-nakd fi ulumi'l-hadis*. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Cema, Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed. *el-Menhelü'r-revi fi muhtasar ulumi'l-hadisi'n-nebevî*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1986.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail. *İhtisâru ulûmi'l-hadis*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. Riyad: Dâru'l-meyman, 1434/2013.
- İbn Sad, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakati'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1421/2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvini. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Muhammed Kâmil Karabelli. 1 Cilt. Müessesetür-risâle.
- İmamoglu, Lütfü. *Ebû Dâvûd ve Süneni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- İsferayini, Yakub b. İshâk b. İbrâhim Ebû Avane. *Mukaddimetu tahkîku'l-müsnedü's-sahîhü'l-muharrec ala Sahîhi Müslim*. Medine: el-Câmiatü'l-islâmîyye, 1435/2014.
- İsmail Paşa, Babanzade Bağdatlı. *Hediyyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi türâsi'l-arabi, 1951.
- İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-garbi'l-islâmî (Dâr al-Gharb al-İslâmî), 2009.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubi. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire/Tunis: Dâru't-türas/Mektebetü'l-atika, 1389/1970.
- Kâfi, Ebûbekir. *Menhecü'l-imam el-Buhârî fi tashihi'l-ehâdisi ve ta'lîlihâ*. işraf Hamza Abdillah el-Melibari. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2000.
- Kandemir, M. Yaşar. "Sünen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/141-142. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Kârî, Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-esser*. thk. Heysem Nizar Temîm, Muhammed Nizar Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrut.
- Kâsîmî, Muhammed Cemaleddin. *Kavâidü't-tahdis min fûnûni mustalahi'l-hadis*. Müessesetür-risâle, 1425/2004.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 12 Cilt. Daru İhyâi't-türasi'l-arabi, Beyrut.
- Keleş, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*. Ankara: Fecr Yay., 2017.
- Kettânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer b. İdris Haseni. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yay., 1994.
- Kettânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer b. İdris Haseni. *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müserrefe*. Beyrut: Dâru'l-beşar-ı islâmîyye, 1414/1993.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*. İstanbul: Dergah Yay., 1983.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 14. Basım, 2015.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1977.
- Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006.
- Leknevi, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-fazile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*. Haleb: Mektebü'l-matbuati'l-islâmîyye, 1384/1964.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, 1412/1991.
- Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshâk. el-Fihrist. thk. Rıza Teceddüd. b.y.: ts.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâi*. thk. Muhammed Nâsiruddin Elbâni, Riyâd: Mektebetü'l-meârif.
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *et-Takrib ve't-teysir*. thk. Muhammed Osman el-Hiş, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabi, 1405/1985.
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Nisaburi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *Ma'rifetu ulumi'l-hadis ve kemiyeti ecnâsihi*. thk. Ahmed b. Faris es-Sellum. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Osmanî, Muhammed Takî. *Tekmile Fethi'l-mülhim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabi, 1426/2006.
- Özlem, Doğan. *Bilim felsefesi*. İstanbul: Notos Yay., 4. Basım, 2019.

- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- Polat, Salahattin vd. *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2008.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accac el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- Rahili, Abdullah b. Dayfullah. *el-İmam Ebû'l-Hasan ed-Dârekutni ve asaruhü'l-ilmiyye*. Cidde: Dâru'l-Endelüs el-Hadra.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl. *Tavzihü'l-efkar li-meani tenkihi'l-enzar*. Medine: el-Mektebetü's-selefiyye.
- Sandıkçı, S. Kemal. *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed. *Fethü'l-mugis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis*. thk. Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd Al-i Fuheyd. Riyad: Mektebetu Dâri'l-minhac, 1426.
- Sıddîki, Muhammed Zubeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Yeni Zamanlar Yay., 2. Basım, 2004.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevi*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâreyâbi. 1 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-kevser, 1415.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadis*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, b.y.: Mektebetü'l-ilmiyye, ts.
- Şehrezûri, Ebû Amr Osmân Abdîrrahmân. *Ulûmu'l-hadis*. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Tahhan, Mahmûd. *Teysiru mustalahi'l-hadis*. Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1431/2010.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî. *Keşşafu istulâhati'l-fünun ve'l-ulum*. thk. Refik el-Acem, Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ü'l-kebir*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmi, 1996.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İzzüddin Dalli, Imâdü't-Tayyâr, Yâsir Hasan. Dimeşk: Müessesetü'r-risâle, 1432/2011.
- Tiryaki, Kübra Bilgin vd. (ed.). *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar*. Ankara: Nobel Yay., 2016.
- Tücibi, Kâsım b. Yusuf es-Sebtî. *Bernamecü't-Tücibî*. thk. Abdülhafız Mansur. Tunus/Libya: Dâru'l-arabiyye, 1981.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Yay., 2. Basım, 2010.
- Vâdiâşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir. *Bernamecu İbn Cabir el-Vâdiâşî*. thk. Muhammed el-Habib el-Heyle. Tunus: Câmi'atu Ümmi'l-kurâ, 1401/1981.
- Vassâbi, Nureddin b. Ali b. Abdillâh es-Sed'i. *Tuhfetü'l-lebib bi-men tekelleme fihimü'l-hâfiz İbn Hacer mine'r-ruvât gayri't-takrib*. Mansure: Mektebetu İbn Abbas, 1431/2010.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa b. el-İtyûbî. *el-Bahrü'l-muhitü's-seccâc fi şerhi Sahihi'l-İmam Müslim b. el-Haccâc*. 45 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa el-İtyûbî. *Meşarikü'l-envari'l-vehhace ve metalii'l-esrari'l-behhace fi şerhi Süneni'l-İmam İbn Mâce*. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-mugni, 1427/2006.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa el-İtyûbî. *Şerhu Süneni'n-Nesâî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-mi'rac, 1416/1996.
- Yardı, Ali. *Hadis II*. İstanbul: Damla Yay., 2017.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstulâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut. Salih es-Semer. 13 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983.
- Zehranî, Muhammed b. Matar. *Tedvinü's-sünneti'n-nebevîyye: neş'etuhu ve tetavvüruhu*. Riyad: Dâru'l-hicre, 1417/1996.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *en-Nüket ala Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidin b. Muhammed b. Belâferic. Riyad: Edvau's-selef, 1419/1998.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melayin, 2002.
- Zübeyri, Velîd b. Ahmed Hüseyin. *el-Mevsuatü'l-müeyssere fi teracimi eimmeti't-tefsir ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga*. Medine: Mecelletü'l-hikme, 1424/2003.